

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ

Олександр Биков,

Інститут законодавства Верховної ради України, кандидат юридичних наук

З проголошенням незалежності України почали відбуватися кардинальні зміни в усіх сферах суспільного буття країни, зокрема й у релігійній сфері. Наша держава заявила про пріоритетність прав і свобод людини та громадянина і про першочерговість їх належного забезпечення.

Одним з найдавніших міжнародно визнаних прав людини є свобода віросповідання [1, 121]. Надзвичайна важливість свободи віросповідання зумовлює пильну увагу міжнародної спільноти до цього права. На цей час право на свободу віросповідання проголошено широким спектром міжнародних і регіональних (європейських) угод з прав людини, учасницею яких є і Україна. Водночас, слід відмітити, що нині право на свободу віросповідання, а разом з ним відносини у сфері реалізації права на свободу віросповідання, ще не знайшло належного наукового дослідження, особливо в суспільних науках. Тому для розуміння загальної характеристики відносин у сфері реалізації права на свободу віросповідання як об'єкта конституційно-правового регулювання важливе значення має наукове дослідження конституційно-правових гарантій такого регулювання, що і є метою написання цієї статті.

В юридичній літературі виокремлюють такі стадії правового регулювання: формулювання правила поведінки; визначення спеціальних умов,

які дають можливість перейти від загальних правил до більш детальних; встановлення конкретного юридичного зв'язку з розподілом суб'єктів на уповноважених і зобов'язаних; реалізація суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [2, 626–630].

Конституційно-правове забезпечення реалізації права на свободу віросповідання здійснюється через закріплення його законодавчих гарантій. Адже недостатньо на законодавчому рівні задекларувати існування певного права. Необхідно встановити ефективні, зокрема й правові механізми реалізації такого права, а також передбачити кореспондовані обов'язку конкретних суб'єктів, зобов'язаних сприяти його здійсненню.

Суб'єктивне право стає реальним лише тоді, коли воно може бути реалізоване особою. Реалізація прав і свобод — це форма їх буття, що зводиться до переведення соціальних благ, закріплених нормами права, у стан їх можливого та дійсного використання конкретною особою з метою задоволення різноманітних потреб та інтересів [3, 218]. Водночас, у юридичній науці існують різні підходи до вивчення цього процесу. Його визначають як політико-правовий процес, іноді — як соціально-правовий процес, висловлена також точка зору, згідно з якою основні права реалізуються через діяльність правотворчих й пра-

возастосовних органів та власне громадян [4, с. 19].

На нашу думку, найбільш вдале визначення реалізації конституційних прав запропоновано Е. Олефіренком, який під процесом реалізації конституційних прав розуміє фактичне втілення їх у життя — «перетворення закріплених у Конституції загальних можливостей на відповідні реальні блага для конкретного громадянина» [5, 41]. Цей процес передбачає кілька взаємопов'язаних елементів: забезпечення, безпосереднє втілення й охорона прав.

Під забезпеченням конституційних прав розуміють, з одного боку, систему їх гарантування, тобто загальні умови та спеціальні (юридичні) засоби, а в необхідних випадках і охорону, з іншого, — напрям діяльності державних органів, що спрямована на створення умов для реалізації прав і свобод громадян. Безпосереднє втілення — це процес фактичного здійснення особою конкретного права через вибір конкретних засобів його втілення, за організаційного сприяння посадових осіб компетентних державних органів. Саме на цій стадії найкраще виявляється ефективність гарантій.

Охорона та захист передбачає вид діяльності державних органів, спрямований на запобігання порушенням прав громадян, усунення причин, які їх породжують, відновлення порушеного права та притягнення винних до відповідальності. Зокрема, охорона охоплює заходи, що застосовуються до порушення прав і свобод, а захист — після правопорушення, для відновлення порушеного права. Отже, забезпечення, безпосереднє втілення, охорона та захист конституційних прав і свобод — стадії єдиного процесу їх реалізації. Одним з основних елементів зазначеного процесу є система гарантій прав і свобод.

Таким чином, для реалізації будь-якого права, зокрема права на свободу віросповідання, важливе значення мають гарантії його правового регулювання. У статті 22 Конституції України встановлене загальне правило, відповідно до якого конституційні права та свободи гарантуються [6]. Це означає, що вони не лише проголошуються державою, а й мають реалізовуватися за допомогою відповідного правового механізму. Ця норма має важливе значення, оскільки без гарантій будь-яке право є звичайною декларацією, котра не може бути втілена в життя та не має практичного значення.

Гарантії основних прав і свобод можна охарактеризувати як систему норм-принципів, умов та засобів, що сукупно забезпечують здійснення конституційних прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина [3, 223]. Гарантування прав і свобод — це своєрідний механізм обмеження влади, що завжди прагне до посилення своєї присутності в усіх сферах людського життя. Термін «гарантія» вказує на способи та засоби, за допомогою яких здійснюється певне право, в нашому випадку, на свободу віросповідання. У правовій літературі гарантіями називають також і умови, необхідні для реалізації тих або тих прав. Відповідно до наведених міркувань можна дійти висновку, що гарантії прав та свобод людини і громадянина як загальне поняття є основними способами, за допомогою яких кожна особа має можливість реалізувати свої права.

Що ж стосується конституційних гарантій, то їх можна визначити як норми конституції та конституційні інститути, що забезпечують захист конституційних принципів, прав людини й основ конституційного ладу [7, 446]. Більш поширеним є застосування терміна «конституційні гаран-

тії» в більш вузькому значенні: як сукупності державно-правових інститутів і процедур, які забезпечують реалізацію, охорону та захист конституційних прав і свобод людини та громадянина [7, 447].

Конституційні гарантії взаємозумовлені та взаємопов'язані, а тому складають відповідну систему. Водночас деякі гарантії є спеціальними та призначені для забезпечення реалізації конкретного права людини і громадянина або їх групи. Гарантії права громадян на свободу віросповідання є відокремленою частиною єдиної системи юридичних гарантій, наділені при цьому певною специфікою, зумовленою особливостями гарантованого права.

Усі конституційні гарантії забезпечення реалізації прав і свобод можна поділити на дві групи, які узгоджені та тісно пов'язані між собою: загально-соціальні (загальні) гарантії, які охоплюють усю сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на практичне здійснення прав і свобод громадян, на усунення можливих причин і перешкод щодо їх неповного або неналежного здійснення, на захист прав від порушень; та юридичні (правові) гарантії — правові засоби і способи, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи громадян, усуваються порушення прав і свобод, поновлюються порушені права [8, 465].

До загально-соціальних гарантій належні: ідеологічні, політичні, юридичні, економічні, власне соціальні, організаційні [9, 246]. Юридичні (правові) гарантії — це надання державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості тим умовам, які необхідні для того, щоб кожна людина могла скористатися своїми конституційними правами та свободами [10, 40]. Юридичні гарантії встановлюються державою в конституції, нормах чин-

ного законодавства, їхньою метою є реальне забезпечення правовими засобами максимального здійснення, охорони й захисту конституційних прав і свобод громадян. Виходячи з мети нашого дослідження, зосередимо свою увагу на юридичних гарантіях реалізації права на свободу віросповідання, що мають першочергове значення та є найбільш ефективними.

Право на свободу віросповідання є одним з ключових конституційних прав громадян. З огляду на це, воно знайшло своє закріплення в Основному Законі держави. До юридичних гарантій, що стосуються реалізації права на свободу віросповідання закріплених в Конституції України, на нашу думку, належать:

- 1) гарантованість конституційних прав і свобод та неможливість їх скасування чи обмеження (статті 21, 22, 35, 157 Конституції). Оскільки право на свободу віросповідання закріплене в Основному Законі, воно не може бути скасоване за жодних обставин і жодним державним органом, свобода віросповідання є невідчужуваною та не порушною;
- 2) гарантії необмеженості конституційних прав і свобод людини та громадянина, крім випадків, передбачених Конституцією України (обмеження в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я й моральності населення або захисту прав і свобод інших людей). Ця норма має дуже важливе значення, оскільки її наявність позбавляє державу можливості за певних умов обмежувати право на свободу віросповідання;
- 3) гарантування відокремленості релігійних організацій в Україні від держави, а школи — від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова;
- 4) гарантування рівності. Громадяни

мають рівні конституційні права та свободи, є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень (зокрема й щодо права на свободу віросповідання) за ознаками раси, кольору шкіри, політичних та інших переконань, статі, етичного й соціального положення, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками (ст. 24);

- 5) гарантування судового захисту прав і свобод людини та громадянина (ст. 55), а також права звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Оскільки на всі правовідносини, що виникають в державі, поширюється юрисдикція судів, то будь-яке порушене право може бути захищене в судовому порядку. Ця гарантія охоплює і право кожного після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або до відповідних органів міжнародних організацій, членом чи учасником яких є Україна;
- 6) відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56). Особа, що зазнала такої шкоди, може звертатись до суду з вимогою про її відшкодування;
- 7) гарантування правової допомоги (ст. 59). Так, особа, яка звертається до певних державних органів за інформацією, має право на отримання юридичної консультації щодо дій, які вона повинна вчини-

ти для належної реалізації свого права на свободу віросповідання.

У Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» визначено додаткові гарантії щодо права на свободу віросповідання як складової свободи совісті, зокрема можна визначити, що це право гарантується:

- заборонаю вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих;
- встановленням юридичної відповідальності за порушення права на свободу віросповідання;
- створенням державного органу України у справах релігій покликано забезпечувати проведення державної політики щодо релігій і церкви. Крім того, для охорони свободи віросповідання має значення й те, що встановлення основних принципів свободи думки, совісті, релігії та переконань передбачає покладання на всі органи державної влади офіційного зобов'язання щодо пошанування й дотримання цього права [11, 272–273].
- створенням механізму здійснення права на створення релігійних організацій як елемента свободи віросповідання [12].

Важливою гарантією права на свободу віросповідання є створення механізму здійснення права на свободу віросповідання. Забезпечення дієвості вказаної гарантії залежить, насамперед, від створення процедурних та процесуальних норм, які б сприяли реалізації відповідних матеріальних норм. Також важливою гарантією права громадян на свободу віросповідання є встановлення відповідальності та можливість застосування державного примусу за порушення вимог правових норм. Варто зазначити, що ст. 31 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» встановлює, що службові особи та громадяни, винні в порушенні законодав-

ства про свободу совісті й релігійні організації, несуть відповідальність, встановлену законодавством України. Увагу слід приділити питанню щодо заборони неконституційного обмеження свободи віросповідання. Це питання має важливе як практичне, так і теоретичне значення, оскільки впливає на можливість ефективної реалізації права громадян на свободу віросповідання. З огляду на це, такі обмеження потребують чіткої законодавчої регламентації.

Таким чином, під конституційними гарантіями щодо права на свободу віросповідання слід розуміти регламентовану нормами конституції та деталізовану нормами чинного законодавства сукупність державно-правових інститутів, процедур й норм, що забезпечують реалізацію, охорону та захист цього права. Конституція України містить як безпосередні гарантії здійснення права громадян на свободу віросповідання, так і загальні гарантії здійснення прав людини, що поширюються на весь каталог прав.

Призначення цих юридичних гарантій, які містять Конституція України і Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», полягає в тому, щоб забезпечити найсприятливіші умови, за яких закріплений в Основному Законі правовий статус людини і громадянин став би фактичним соціальним становищем кожної особи. Отже, гарантії є тією ланкою, котра дає змогу здійснити необхідний у правовому статусі громадян перехід від передбаченої в Конституції України та в законах України можливості до реальної дійсності.

Водночас важливо зазначити, що Конституція України встановлює лише базові, найзагальніші, відправні положення, які визначають пріоритетність права на свободу віросповідання. Це зумовлено, насамперед, рамковим характером конституційно-

го регулювання суспільних відносин, неможливістю їх визначення та врегулювання в межах головного законодавчого акта держави.

Конституційно-правовими нормами закріплюються найголовніші положення свободи віросповідання та вихідні вимоги її здійснення, а в конкретних законодавчо визначених випадках, і її обмеження. Саме конституційно-правовими нормами закріплюються зобов'язання України гарантувати свободу віросповідання, зокрема основний контроль за додержанням законодавства при здійсненні цієї свободи, обов'язки та засади відповідальності учасників правовідносин з реалізації свободи сповідувати релігію тощо. Характерною рисою конституційно-правового регулювання відносин у сфері реалізації права на свободу віросповідання сучасного періоду, на відміну від радянського, коли правова регламентація суспільних відносин спрямовувалася на створення сприятливих умов для науково-атеїстичного виховання людини, боротьби з релігійними «забобонами», а також вчинення відповідного ідейного впливу на громадян [13, 47–50], є відсутність керівного впливу держави на релігійне виховання особистості. Це, безумовно, позитивно і правильно, адже норми права, які регулюють відносин у сфері реалізації права на свободу віросповідання, повинні мати нейтральний характер. Водночас, як наголошує К. Дьюр, закони, що регулюють відносин у сфері реалізації права на свободу віросповідання повинні бути гнучкими й чутливими до релігійних потреб вірян і зважати на них [14, 50]. Саме конституційне закріплення реалізації права на свободу віросповідання стимулює пошук оптимальних варіантів законодавчого закріплення реалізації цього права в інших законодавчих актах, насамперед законах України. ♦

Список використаних джерел

1. Лернер Н. Релігійні права людини на основі документів ООН / Н. Лернер // Релігійна свобода і права людини : правничі аспекти : у 2 т. — Т. 2. — Л. : Свічадо, 2001. — С. 117-178.
2. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько — М. : Юристъ, 1997. — 672 с.
3. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні : навч. посібник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — 336 с.
4. Воеводин Л. Д. Конституционные права, свободы и обязанности советских граждан как объект системного анализа / Л. Д. Воеводин, М. А. Краснов, М. А. Федотов. // Известия вузов : правоведение. — 1982. — № 2. — С. 16–23.
5. Олефіренко Е. Адміністративно-правові гарантії реалізації та захисту прав і свобод громадян: співвідношення понять / Е. Олефіренко // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 3. — С. 40–43.
6. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 року, №254/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1996. — № 30. — Ст. 141
7. Юридическая энциклопедия / Отв. ред. Б. Н. Топорнин. — М. : Юристъ, 2001. — 1272 с.
8. Фрицький О. В. Конституційне право України : підручник / О. В. Фрицький — 3-є вид., перероб. і доп. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 512 с.
9. Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навчальний посібник / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. — К. : Атіка, 2004. — 464 с.
10. Погорілко В. Ф. Права та свободи людини і громадянина в Україні / В. Ф. Погорілко, М. І. Сірий. — К. : Ін Юре, 1997. — 460 с.
11. Крішнасвамі А. Дослідження фактів дискримінації у сфері релігійних прав і звичаїв (Фрагменти звіту Спеціального Доповідача Підкомісії ООН у справах запобігання дискримінації й захисту меншин) / А. Крішнасвамі // Релігійна свобода і права людини : правничі аспекти : у 2 т. — Т. 2. — Л. : Свічадо, 2001. — С. 208–287.
12. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.05.1991 року // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 25. — Ст. 283.
13. Рудинский Ф. М. Советское право и преодоление религиозных предрассудков / Ф. М. Рудницкий // Советское государство и право. — 1964. — № 2 — С. 47–55.
14. Дьюрем К. Перспективи щодо релігійної свободи: порівняльна структура / К. Дьюрем // Релігійна свобода і права людини : правничі аспекти : у 2 т. — Т. 2. — Л. : Свічадо, 2001. — С. 23–76.